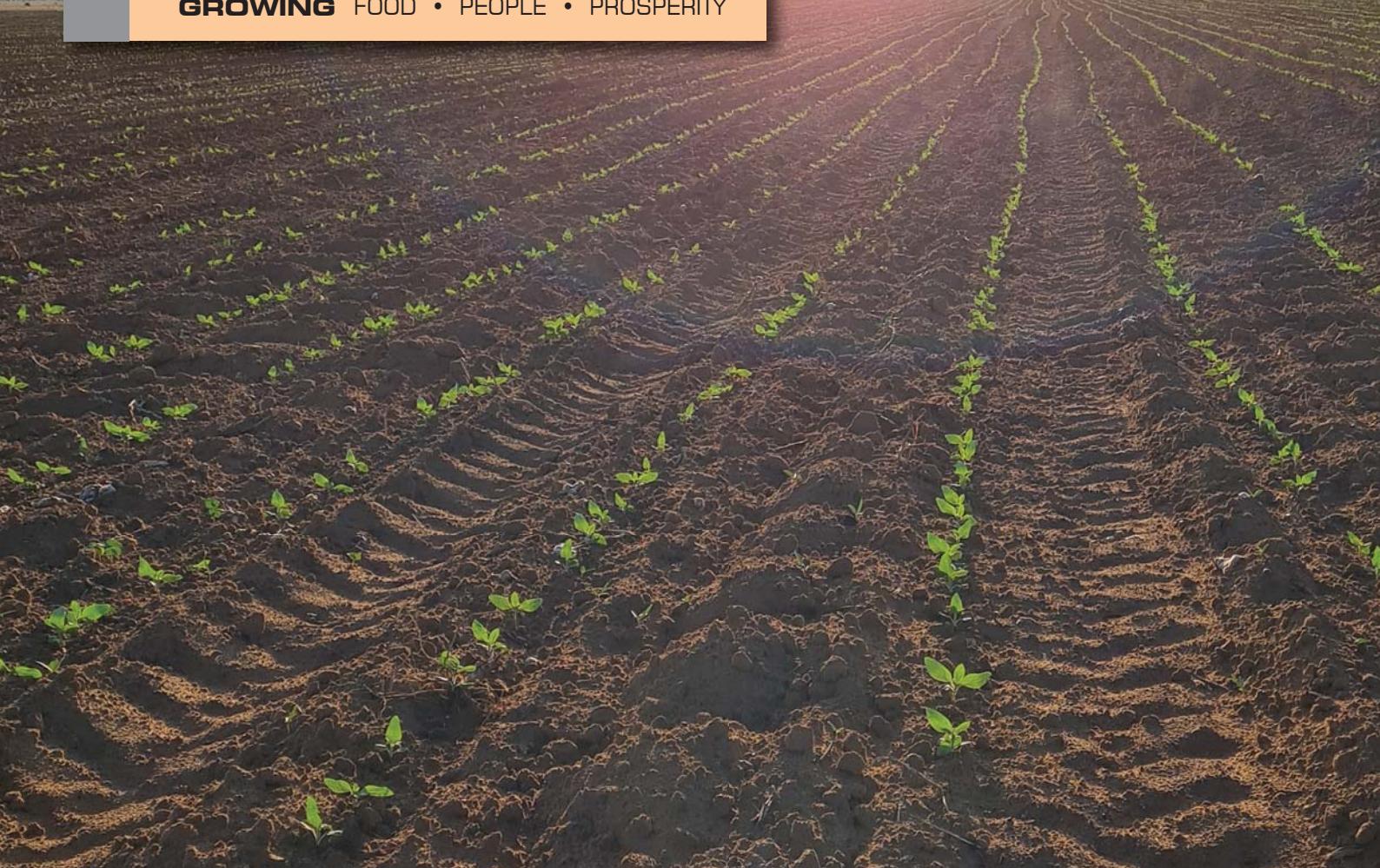

PULA IMVULA

GROWING FOOD • PEOPLE • PROSPERITY

POLOKO YA DIREKOTO – na o dula o butse mahlo?

SEHLA SENA SA LEHLABULA SE HLOKOLOSI MESEBETSING E MENGATA YA TEMO YA POONE. MABATOWENG A MANGATA A KANG NORTH WEST LE FORESETATA, RE QALA KA MEHATO E METLE YA MONGOBO WA METSI, EMPA MESEBTSI E MENGATA YA TEMO E SA NTSE E HULA KA TLHAKO TSA MORAO KA BAKA LA DITEKANYETSO TSE NYANE MABAPI LE TSE NTJHA TSE KENNGWANG MOBUNG, KA BAKA LA NAKO E SENYEHILENG KA BAKA LA KOMELLO E NGATA E BILENG TENG.

Jenny Mathews, Mophehisi ho tsa Pula Imvula. Romella emeile ho jennymathews@grainsa.co.za

Tlhahiso ya poone ke mosebetsi o fupereng dikotsi. Ha eba o e mong wa ba lehlohonolo ba bileng le poone e ntle sehleng sa ho qetela, jwale o ka kenya mohoma ka thabo.

LENTSWE LA...

Dirk Strydom

HA EBA WENA O LE KAROLO YA TEMO, HA HO LETHO LE MONATE JWALO KA MONKGO WA MOBU O LESWE. RE BILE LE DIHLA TSE SENG KAE TSE BOIMA KA BAKA LA KOMELLO LE PULA E DIEHILENG. MONONGWAHA DINTHO DI FETOHILE, PULA E NELE KA NAKO, MME RE NA LE MENYETLA E MENGATA YA HO HLAHISA SEJOTHOLLO SE ATLEHILENG.

Le ha ho le jwalo, re ntse re tswela pele le ha mathata a ntse a le teng. Mathata a mang ke a mangata pele ho ka jalwa mobung ona o mongobo. Jwalo ka ha re tseba, bothata bo boholo ke ba ditjhelete, mme ka hoo, sehwai se tla thabela thuso efe kapa efe e ka bang teng. Ka nako tse ding, monyetla o teng wa ho sebedisa tshehetso ya tjhelete kapa tshehetso ka mokgwa wa mananeo a tshehetso ya tjhelete. Bothata ke hore ka tlwaelo ditjhelete tsena di fumanwa nako e se e ile haholo, e leng ho tlisang kgatello ho dihwai hore di mpe di sebedise monyetlanyana wa metsinyana a ntseg a le teng mobung.

Tshehetso ke e nyane haholo matsatsing ana, mme ka hoo, ha o fumana tshehetso, etsa bonnate hore o sebedisa monyetla ono ho fihlella seo o ka kgonang ho se fihlella. Ha eba tshehetso e diehile, bapisa tse molemo le tse mpe tsa ho jala hamoronyana. O se ke wa jala nakong tse ka ntle ho nako tse nepahetseng tsa ho jala, ntle le ha eba o tlamehile maoto le matsoho ho etsa jwalo.

Hobaneng ke bua jwalo? Mobu o metsi hammoho le takatso ya ho jala ke tsona tse kgannang motho hore a jale. Empa ntho e nepahetseng ka ho fetisia ho sehwai se ntseng se thuthuha ke takatso ya ho tswela pele ka temo, mme ka ditjheletana tse haellang hona ho bolela hore se etswang ke sehwai e mpa e le qalo feela ya mosebetsi. Ho dihwai tse tswetseng pele, tabakgolo ke ho tshwarella mosebetsing ona. Hape ke tshepo ya hore bonyane ho tla ba le lethonyana qetellong ya selemo, le ho kena ka tshepo selemong se setjha sa tlahiso. Mohato wa bobedi ntshetsopeleng ya temo ke tiisetso ya hore temo ya hao ke e tla tshwarella.

Re o leboha haholo ka leihlo la hao le nang le tshepo na-kong ena e boima hammoho le lerato la hao la temo. ■

Poloko ya direkoto...

TSA KA MEHLA LE POLOKO YA DIREKOTO

Ho teng dintla tse mmalwa tse tshwanetseng ho elwa hloko selemo le selemo ho ntlatfatsa menyeta ya ho fihlella kuno e phahameng le ho fokotsa dikotsi tseo re kopanang le tsona. Lenane lena le tshwanetse ho hlahljoja sehleng se seng le se seng; mme sehwai se hlwahlwa ke se tla tiisa hore se rekota ka nepo mesebetsi e etswang polasing beke le beke.

Poloko ya direkoto e hlokolosi haholo kgafetsa ha sehwai se loke-la ho sheba morao nalaneng ya masimo a itseng, mohlala:

- Ho jetswe sejothollo sefe lemong tse pedi tse fetileng?
- Ke lenaneo lefe la ho fafatsa le ileng la sebediswa sejothollong, mme le ile la atleha hakae – na o ile wa kgotsofala ka tshebetso ya dikhemikhale? Na o tla sebedisa lenaneo leo hape?
- Na o tseba nalane ya tshebeletso (*service*) ya sesebediswa ka seng, motjhine kapa terekere, mohlala, na difiltara/disefe tsa kgale tsa terekere di ile tsa ntshwa neng? Na dithaere tsa kgale tsona di ile tsa ntshwa neng?

DIREKOTO TSA PULA

Ka ho beha leihlo direkotong tsa maemo a lehodimo re kgona ho etsa moraloo wa mesebetsi ya rona ya temo ka mokgwa o hlwahlwa. Re ka hlophisa matsatsi a ho jala hore nako ya ho jala e be e ntle, e nang le mongobo o lekaneng. Ho totobetse hore maemo a lehodimo a ke ke a tsejwa ka hohlehohle. Empa re tla nne re kgone ho akanya se tla etsahala. Bokgoni bona ke boo rona dihwai re tshwanetseng ho itshwarella ka bona – ka hoo, eba le bukana ya tsohle tse tla hlokahala hanghang!

MESEBETSI YA KA MEHLA E HLOKAHALANG

- Nka disampole tsa mobu nako e sa le teng hore kopo ya thomello ya manyolo e etswe nako e sa le teng.
- Fumana keletso ho ditsebi le baemedi ba dikhamphane tsa dipeo ba tsebang lebatowa la hao, mme o buisane le bona ka mefuta ya peo ya poone eo o ka e jalang.
- Tseba mefuta le dinako tsa kgolo tsa mefuta e fapaneng ya dipeo tsa poone, kaofela di fapanie ka melemo ya tsona mabapi le maemo a fapaneng a kgolo ya tsona.
- Eba le bonnate hore tsohle tse kenngwang mobung ho etswa kopo ya thomello ya tsona ka nako hore o kgone ho jala nakong e nepahetseng.
- O se ke wa jala e sa le pele haholo, nakong eo mongobo wa mobu o sa ntseg o fokola haholo.
- Etsa hore bonyane mobu o ka hodimo o se o lokolohile hore metsi a pula a kgone ho monyela, e leng ka tetse kapa ho thuha makote.
- Eba le bonnate hore mahola a pele a laolwa ka dikhemikhale kapa ka haraka ho baballa mongobo. Lenaneo la hao la taolo ya mahola le hlokolosi haholo, mme le ama kgolo ya semela sa poone le dithootse tse ngata tse bolang seqong, mme ka baka lena, kotulo ya yohle e ka angwa hampe ke taolo e fokolang ya mahola nakong yohle ya sehla.
- Hlahloba diplantere le disebediswa tse ding tsa temo, kenya dithaene le dikere tse ding mehomeng ha nako e sa ntse e le teng, mme o lokise disebediswa haholoholo ha pula e na nako e se e ile, jwalo ka ha ho etsahala matsatsing ana.
- Iphe tjhebo ya nako e telelele ya sehla sa kgolo sa poone, mme le pele o jala peo ya hao ya pele mobung, nahana ka dikgetho mabapi le mmaraka. Nahana ka seo o se hlokang polasing, jwalo ka tshebediso lapeng la hao le furu ya mehlape, mme o nahane le hore ke hokae moo o ikemiseditseng ho rekisa dijothollo tsa hao teng.
- Taba ya bohlokwa ke ho tseba mokgwa wa tshebetso wa kgwebisanonona mona Afrika Borwa, le ha eba o na le moemedi ya o thusang

*Ka nako tsohle sehwai se tshwanetse ho tseba tsohle
tse se potapotileng ka ho botsa le ho bala haholo.*

tabeng ena. Nka nako ho fumana thuso, hore o utlwisise phapanyetsano ya ka moso ya JSE le ka moo e sebetsang ka teng. Tseba hore o utlwisia ditheko tsa moo thepa e iswang teng hammoho le sepheo sa yona hore o kgone ho iphumanelo ditheko tse ntle tsa poone ya hao.

• Inshorensenya dijothollo e phahame ka ditefello, mme e na le thuso e kgolo haholoholo nakong ya sehla se kotsi. Keletso ke ho ikopanya le ba agribusiness kapa barekisi ba dumelang sekoloto, mme o buisane le bona ka dikgetho tse leng teng le hore na o tla dumellwa inshorenseng ya dijothollo nakong ya sehla se tlang. O ke ke wa ya le kgongwana hodimo hore khamphane tsa inshorensen di tlamehile ho o thusa ka tshireletso.

BOLOKA, BEHA LEIHLO, O BE LE TAOLO

Bula mahlo nakong yohle ya sehla sa kgolo ya poone. Ha se bohlale ho sebedisa tjhelete e ngata ho jala poone, ebe ha o behe leihlo le ho laola dintho nakong e telele.

- Hona ho bolela ho ba teng ka seqo letsatsi le letsatsi masimong.
- Ho bolela tlhokomelo ya diterekere le disebediswa. Di be maemong a matle a tshebetso.
- Ho bolela ho boloka mehlape ya hao kaofela ka setorong kapa lephephen, mme le dikhemikhale le ditjhefo di notlellwe ka paballo e kgolo.
- Ho bolela poloko e ntla, ya nako tsohle – ho boloka akhaonto le tsamaiso yohle ya ofisi ka makgethe ho se letho le saletseng morao.
- Ho bolela ho sebedisa maboko le dikelello tsa ditsebi tsa selehae le dihwai tse ding tse tswetseng pele lebatoweng la hao.
- Ho bolela ho ba setho sa mokgatlo wa hao wa Grain SA, le ho ba teng dikopanong, dihlopheng tsa boithuto le dithutong tsa kwetliso ka nako tsohle le ho bala ka hohlehole lesedi le fumanwang ho *Pula /mvula* kgwedi le kgwedi!

Ha ho sehwai se ka reng se tseba tsohle. Tiko loho ya kgolo ya poone ke ntho e dulang e fetofetoha ka ha dikhamphane tsa thekiso ya dipeo di dula di ntla fatsa dipeo tsa tsona, mme le khamphane tsa dipeo di hahamalla ho ntla fatsa dipeo tsa tsona, mme le khamphane tsa dikhemikhale le tsona di dula di hlaha dihlahiswa tse ntjha, tse matla ho feta tsa pele. Ke boikarabelo ba sehwai ho botsa le ho bala haholo ka moo ho kgonahalang ka teng ka nako tsohle hore se imatlafatse ho ba sehwai sa makgonthe ka ho mamela moo moyo o hlhang teng indastering ena e matla ya poone naheng ena ya rona. O boletse Mosotho a re: Phokojwe ho phela e diretsana! ■

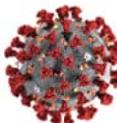

*We do not inherit the earth from our ancestors;
we borrow it from our children.*

~ SOURCE UNKNOWN

Ditlamorao tsa COVID-19 ho bareki

RE IPHUMANA RE LE HARA SEWA SA COVID-19 LE HO KGINWA HA METSAMAO YOHL, MME RE KA BOLELA NTLE LE HO QEAQEA HORE HO KGINWA HONA RE TLA BA LE HONA NAKO E TELELE. HO KGINWA HONA HA TSOHLE, E LENG BOEMO BO SA TLWAELEHANG, BO AMME BATHO BA BANGATA KA MEKGWA E FAPANENG. RONA BAREKI BA REKANG DIJO TSA DIHWAI, DINTHO TSE RATWANG, LE MEKGWA YA HO REKA, TSOHLE DI FETOHILE.

Ka bokgutshwanyane ho ya ka dipehelo, matshwao a bareki Afrika Borwa a ka akaretswa ka hore palohare ya ditho tsa malapa e ntse e fokotseha, ba bangata ba ntse ba tseba ho bala, ba a ruteha, ba dula metseng ya ditoropo, ba bangata ke ba batjha dilemong, mme mehato ya dikoloto e ntse e eketseha. Ho feta mona, taba ya lockdown e ekeditse tahlehelo ya mesebetsi. Bolepi bo akanya hore dimilione tse 2 ho isa ho tse 3 ke tsa batho ba tla lahlehelwa ke mesebetsi kapa ba qetelle ba fumana meputso e tlasenyana. Ka mantswe a mang, palo ya setjhaba e ntse e futsaneha, haholoholo batho ba seng ba ntse ba fumana meputso e tlase. Maemo ana kaofela a na le tshwaetso kgethong ya dijo.

Ho ba mofutsana ka kakaretso ho bakile hore batho ba reke dintho tse tlase ka theko, tse kang dijo tse kang poone, reisi le meroho. Bareki ba bangata ba se ba ithekela nama ya kgoho le ya kolobe le dikarowlana tsa nama ya kgomo. Nama e phahameng haholo ka theko, e leng ya nku, ha e rekwe haholo.

KGETHO MABAPI LE HO REKA

Kgetho eo bareki ba e etsang ha ba reka dijo e laolwa ke dintho tse ngata, tse kang sepheo, borapedi, bongata, bophelo bo botle (*health*), le ho loka ha thepa, empa theko e dula e le tabakgolo e ba kgannang. Ka mantswe a mang, re ka re – e tlase ka theko ke yona e molemo. Dipehelo di bontsha hore boholo ba Maafrika Borwa, haholoholo ba kojwana di mahetleng le ba ikgonang ba beha kgetho ya bona haholoholo tabeng ya hore se rekwang se ja bokae. Hara bareki ba barui, tlhoko e tshehetswa ke ditshekameloa tsa bophelo bo botle. Taba e monate ke hore bareki jwale ba se ba hohelwa haholo ke dihlahiswa tsa dipakana tse nyane, tse rekeheng ha bonolo, tse tlwaelehileng, tseo tshenyo ya tsona e leng tlase haholo.

Theko ya thepa ke phephesto e nngwe e shebaneng le dihwai ka baka la ho kgangwa ke ditjeho tsa tlhahiso. Bareki ba bangata ba sitwa ho fihlella ditheko tse phahameng tsa dijo. Ho hlola boemo bona, dihwai di qobelleha ho eketsa tlhahiso ya tsona.

Sewa le sona se tshwaeeditse batho mabapi le dijo tse lokileng hore di ka jewa. Tlhoko e kgolo jwale ke ya dijo tse matlafatsang mmele, tse thibeling malwetse, tse fanang ka matla. Mabapi le taba ena, batho ba se ba sheba haholo taba ya boleng ba sehlahiswa, mme ba bangata ba se ba botsa hore sehlahiswa se tswa hokae – ho tloha ho mohlahisi ho ya ho moreki.

Bareki ba reka nama e ngata ya kgoho le ya kolobe ho baballa ditjeho.

Marius Greyling, Mophehisi ho tsa Pula. Romella emeile ho mariusg@mrgacc.co.za

Mekgwa ya ho reka e ile ya qobelleha ho fetoha. Ka baka la melao ya ho kginwa ha metsamao (*lockdown*) bareki ba ile ba tshwanelo ho reka thepa ya bona haufi le malapeng le hona ho sebedisa mekgwa ya digitale, e leng ya difoune le dikhomputha. Ho reka ka tshebediso ya mela, ho bapatsa ho Facebook le ho WhatsApp ke e meng ya mekgwa e sebediswang. Ho bonahala eka mekgwa ena e tla sebediswa nako e telele. Ho reka ka mekgwa ya theknoloji ya *On-line* ho bonahala ho ntse ho eketseha ka baka la ho nolofaletsa bareki, boipabollo kapa tshireletso hammoho le ho boloka nako. Ana ke a mang a mabaka.

Le yona tsamaiso ya thepa ho ya ho bareki ke taba ya bohlokwa. Ntle le mabaka a nolofaletsa, tshireletso ya bareki le yona ke taba ya bohlokwa. Ho boetse ho teng taba ya ho sekamela mekgweng e tlase ka ditheko, e leng ya ho reka hanyane le tse ngata tse fapaneng. Molemo wa meriana mabapi le dihlahiswa o sekametse haholo tabeng ya ho reka ditholwana le meroho. Tlhoko ya ditholwana le meroho e bonahala e ntse e phahama dinaheng tse ruileng, tse kang Amerika le Europo, e leng tse bulang menyetla ya thomello ka ntle molemeng wa dihwai tsa mona lapeng.

Qalong ya nako ya lockdown ha ho ne ho na le ditshitiso tse ngata mekgweng e tlwaelehileng ya kgwebo, bohlokwa ba mekgwa e sa tlwaeleheng ya barekisi ba mebileng e ile ya ba teng. Batho bana ba ile ba thusa ka dijo nakong tse boima. Mmaraka o ile wa batla o tsitsa ka ha batho bana ba nnile ba isa sehlahiswa sa bona nako le nako mmarakeng, e leng ho thusitseng hore ditheko tse phahameng di fihlellwe. Hona ho tshwana feela le ha o ka isa sehlahiswa sa hao ho morekisi wa pela tsela. Dula o sa tsilatsile, mme o ele hlolo boleng ba thepa, o etse dipakana tse ntle ka makgethe, mme o tla fumana batho ba ikemisedtseng ho reka thepa ya hao.

TSENA TSOHLE DI AMA DIHWAI TSA RONA JWANG?

Mabapi le tlhahiso ya dihlahiswa tsa hao ha ho phethoho e kaalo e bileng teng. Sewa sa COVID-19 hammoho le komello eo ba bangata ba kopaneng le yona, le boemo ba ikonomi ba naha ya rona, kaofela di tobokeditse dintla tse itseng temong ya rona hore o be sehwai se atlehileng se etsang phaello e tshwarellang. Hlahisa dihlahiswa tse ntle, tsa boleng, tse baballehileng. Sebedisa mekgwa ya pabaloo ya temo, mme o ntlatfase tlhahiso ka nako tsohle, mme o ele hlolo hore e tswa hokae. O se ke wa lebala taba ya temo e nepahetseng hammoho le mekgwa ya temo e kgemang mmoho le boitshwaro bo botle.

Ako shebisise hape motswako wa dijothollo le ho fapantsha dijothollo hore o qobe dikotsi tsa tlhahiso, empa o se ke wa kgaola, wa fetola feela. O ka mpa wa ba mohlahisi wa sebele wa dihlahiswa tse mmalwa, ya tshephalang ka nako tsohle.

Mabapi le ho bapatsa dihlahiswa tsa hao, o tlamehile ho ikamahanya le maemo. Ela hlolo dintla tse boletseng lengolong lena, tse kang tshebediso ya tsa dijithale, ho tshephalala ka dinako tsa tsamaiso ya dihlahiswa tsa hao (*Mantaha e be Mantaha, eseng Laboraro*), tsamaiso e iswang ka ho otloloha ho bareki ba hao. Arohanya mmaraka wa hao – isa tlhahiso tsa hao eseng mmarakeng o le mong empa ho e mengata ha eba ho kgonahala. Hona ho tla fokotsa dikotsi tseo o ka shebanang le tsona tsa ho itshetleha ka moreki a le mong eo o tla fumana tjhelete ho yena a le mong. Ya bohlale o ithuta ka mehla! Ke phetho, ke tu!

Mmoho re HLAHISA DIJO, BATHO le KATLEHO

LENANEO LA GRAIN SA LA NTSHETSOPELE YA SE-HWAI LE TSEPAMISA MAIKUTLO NTSHETSOPE-LENG E KGOLI YA BATHO LE MEKGWENG YA TEMO. KA MOSEBETSI O WA LENANEO LENA, TSHERELETSO YA DIJO LE TLAHISO YA LEFAPHA LA DIJOTHOLLO DI MATLAFADITSWE.

Dihwai tse ngata tsa Afrika Borwa di boetse di na le sebete le tshepo, mme diketekete tsa dihwai tse tswelang pele Afrika Borwa di kotula ditholwana tsa ho etsa se nepahetseng nakong e nepahetseng ka mogwa o nepahetseng. Sehlopha sa Grain SA sa Ntshetsopele ya Sehwai se ikopanya le dihwai, se itella tsona, mme se kena ka setotswana.

Re dumela hore ntshetsopele ke taba ya motho, mme ha se feels taba ya masimo, metjhine, mebaraka, tjhelete, ntshetsopele ya boitsebelo le kwetliso – ntshetsopele e fupere tsohle tse hodimo mona, mme ke ketsahalo ya kgolo, ha se mohlolo wa ho qhomela ka nqane.

RE NNILE RA TSHWARAHANA LE ENG MORAORAO TJE?

Dihlopha tsa boithuto

Re ne re thabile haholo ha re boela re simolla ka nako dikopano tsa rona tsa sehlopha sa boithuto sehleng se setjha sa tlhahiso ya hlabula ka mora nako ya ho kginiwa ha metsamao.

Ho thehwa ha sehlopha sa boithuto ho beha menyabuketso ya Grain SA mabatoweng a sehlooho a tlhahiso ya dijothollo – le dibakeng tse hole haholo. Ho sehwai se setjha, hona ke kgoro e ntjha. Mona ke moo re kgonang ho tseba dihwai teng – mme le tsona di ithuta ho re tshepa. E boetse hape ke tuloo moo re fumanang mnyetla wa ho hlwaya diphephetso tse qollehileng hammoho le menyetla lebatoweng le itseng hammoho le ho fetisetsa ho ba bang tsebo ya bohlokwa. Dihlopha tsa rona tsa bomanejara le batataisi e ka tsona tse phethahatsang tsohle tsa mapolasing le ho fetola bophelo ba setjhahana sena se sebetsang ka thata.

Ho tloha ka la 1 Mphalane ho fihlela ka la 17 Pudungwana 2020 re ile ra ba le dikopano tse 352 tsa dihlopha tsa boithuto mabatoweng, haholoholo re tsepamisitse maikutlo tlhahisong ya sehla se setjha, re thakgola diprojeke tsa sehla se setjha le ho hlphisa tse kennwang mobung, tse ilo rekwa le ho iswa ho dihwai tse kentseng letsoho.

Na o se o utlwile ka projekte ya rona ya Ka nqane ho Tekano?

Moreo wa Grain SA wa thakgolo ya lemo tse hlano tshebedisanong le Letlole la Mesebetsi la Ditjhelete tsa Naha hammoho le bathusi – ‘Ho tloha tlhahisong e lekaneng feela ho ka iphedisu, ho ya ho Tlallweng’ e bile mohlala o kgothatsang wa ntshetsopele ya sehwai. Selemo le selemo ho ile ha hlaka hore dihwai di ne di amohela dikgopolu tse ntjha ka atla tse pedi, ka tshebediso ya ditheknojji tse ntjha le ho ikamahanya le mekgwa e metjha ya temo – mme di ikutlwa di putsitswe boitekong ba tsona. Ntlha e totobetseng ka ho fetisisa ke hore ho bonahetse tshwaetso e matla ha dihwai tsa boahelani di bona ditholwana tsa diphetoho, mme le tsona di kena ka setotswana projekeng ena.

Ntle le tshehetso ya ditjhelete ka mora lemo tse hlano tse neng di reilwe, mme di tswa Letloleng la Mesebetsi, projekte e ka be e ile ya fihla phe-

Jenny Mathews, Mophehisi ho tsapula lmvula. Romella emeile ho jennymathews@grainsa.co.za

letsong, empa dihwai di ne di le mafolofolo ho aha hodima seo di ithutileng sona, mme sello sa tsona sa kwetliso e nngwe hammoho le tsebo le tataiso di ile tsa tsosa mafolofolo a matjha a projeke e ntjha – *Ka nqane ho Tekano*.

Tjheseheho ya rona

- Dihwai di bone ditholwana le ha ho bile teng maemo a qholotsang, a kang komello le dikokwanyana.
- Dihwai di kgothatswa ke seo di ithutileng sona le ditholwana tse bonweng.
- Dihwai di tsohile molota ka baka la menyetla e metjha e fumanwang bophelong ba tsona ba temo.
- Dihwai ka ho sheba sehla se setjha di se di bolokile ‘bankeng’ tjhelete ya tsona e sebeditsweng ka thata.

Tshehetso ya khamphani

Nakong ya 2019/2020 dikhamphani tse ngata di nnile tsa tswela pele ka tshehetso ho dihwai lenaneong la *Ka nqane ho Tekano*, mme sehwai ka seng se ileng sa kenya letsoho se ile sa amohela:

- Bayer e fane ka 10 kg ya peo e lekanang hekthara e le nngwe.
- SA Lime le Gypsum di fane ka kalaka mekoleng ya 50 kg.
- Kynoch e fane ka manyolo mekoleng ya 50.
- Villa Crop e fane ka dipakana tsa 1 kg tsa dikhemikhale tsa pele le tsa ka mora ho mela ha peo.

Dihwai tse 5 043 qetellong di ile tsa kenya R3 500 hekthara ka nngwe diakhaontong tsa TPFA. Dikuno tsa poone ya dihwai tsa *Ka nqane ho Tekano* e bile tse makatsang. Palohare ya dikuno e bile 4,3 ditone hekthara ka nngwe ha palohare ya naha e bile 5,9 ditone hekthara ka nngwe. Re ile ra thaba haholo ka sena – ditholwana tsa mofufutso wa rona di kotulwa ke dihwai tse ngata hakana.

Monongwaha ho jetswe dihekthara tse 3 160 projekeng ya *Ka nqane ho Tekano* – 95% ya ba bileng le karolo e jetse poone hekthareng e le nngwe, mme ka hona batho bana ba kenya letsoho tshireletsong ya dijo tsa lelapa le mehatong ya monono. Re tshepa hore sehla se tlang se tla beha ditholwana tse ntle ha e le mona re itshetlehile ka dihwai tse tswelang pele.

Ketelo ya dihwai tshehetsoya tsona

‘Ke mang ya tla ba tshwara ha ba wa?’ Ho ile ha hlwauwa tlhoko ya ho tshehetso dihwai tse tswetseng pele ka nqane ho dihlopha tsa boithuto, tse leng haufi le ho ikemela ka botsona, empa tse ka nnang tsa una molemo wa botataisi bo matla ba motho-le-motho. Sehlopha sa rona sa bomanejara hajwale se bile le diketelo tse 136 tsa mapolasi ho tshehetso dihwai kgwedding ya Mphalane le Pudungwana. ■

Tseba dinnete tsa taolo ya mahola ka dikhemikhale

TAOLO YA MAHOLA MOHLOMONG KE PHEPHE-TSO E KGOLO KA HO FETISISA HO DIHWAI TSE NYANE, E BAKANG TSHENYO E KGOLO YA NAKO YA HO A NTSHA KA MATSOHO LE HO FOKOTSA KUNO. KENYELETSO YA TAOLO KA DIKHE-MIKHALE YONA E KE KE YA EKETSA KUNO FEELA EMPA E TLA FANA KA MONYETLA HORE SEHWAI SE ATOLOSE MESEBETSI YA SONA.

Ke tlameho hore sehwai se tsebe dinnete tsa motheho tsa dibolayale-hola ka ha tshebediso e fosahetseng e ke ke ya laola mahola hantle, empa e tla baka tshenyo ya dijothollo. Tshebediso e nepahetseng ya dibolayamahola ha se feels boikarabelo ba sehwai, empa ke tlameho hore sehwai se tsebe ditaelo tse mabapi le tshebediso e nepahetseng jwalo ka ha di ngotswe leiboleng ya khemikhale.

Taba ya pele ya bohlokwa ke kutlwisiso ya hore sebolayalehola ka seng se ikgethile mabapi le sejothollo ka seng, mahola a tshwanetseng ho laolwa hammoho le nako ya tshebediso ya sona. Dibolayalehola di arotswe ka dihlopha tse pedi, e leng tsa pele peo e mela, le tsa ka mora ho mela ha peo.

Mabapi le dibolayalehola tsa pele peo e mela, mahola a laolwa pele a mela (a hlahella ka hodima mobu), mme sepheo ke ho laola mahola a selemo a mofuta wa jwang. Ka kakaretso re ka re, tshebediso ya wona pele dimela di hlah e etswa ka nako e le nngwe le ya ho jala sejothollo. Ka kakaretso re ka re dibolayalehola tsena di ka sebediswa dijothollong tse kang tsa poone kapa mabele, mme tsa pele peo e mela di hlokolosi haholo taolong ya majwang.

Dibolayalehola tsa ha semela se hlahile di laola mahola ha a se a hlahile ka hodima mobu. Ke nakong ya ha sejothollo le lehola di se di hlahile ka hodima mobu moo ho sebediswang dibolayalehola tsa boemo bona. Mme nakong ya tshebediso ya tjhefo ena, boemo ba kgolo ya lehola le ya sejothollo bo tshwanetse ho elwa hloko.

Tsebo ya dinnete tsa motheho mabapi le dibolayalehola hammoho le ditlhoko tsa tshebediso ya tsona di tla thusa sehwai mabapi le kgetho e nepahetseng ya tsona hammoho le taolo e matla ya mahola hamorao.

**Dr Maryke Craven, ARC-Grain Crops,
Potchefstroom le Pietman Botha,
Mophehisi ho Pula Imvula. Romella
emeile ho CravenM@arc.agric.za
kapa pietmanbotha@gmail.com**

TAOLO YA MAHOLA KA DIKHEMIKHALE

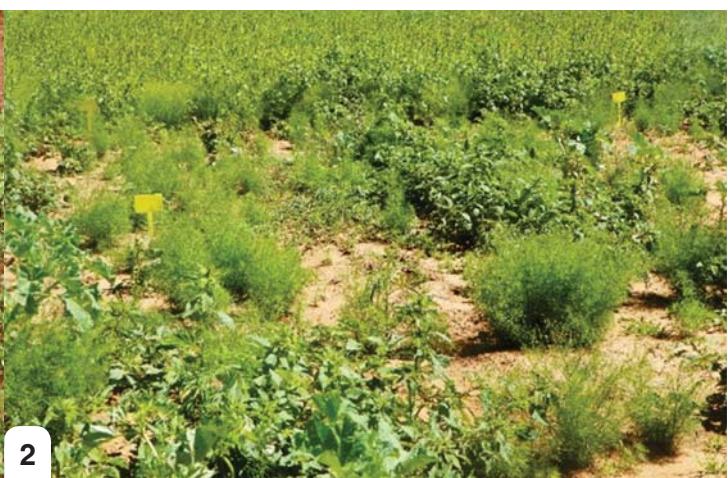
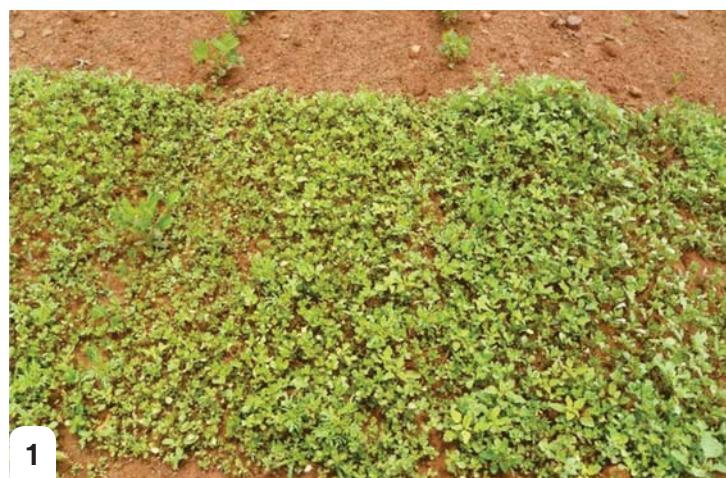
Tse latelang di tlamehile ho elwa hloko ha ho rerwa ho kenya tshebe-tseng taolo ka dikhemikhale e le karolo ya taolo ya mahola.

Hlwaya ka nepo mahola a tshwenyang haholo

Dibolayalehola di a fapania mabapi le hore di laola mahola ho le hokae. Ho hlahloba mahola ke taba ya bohlokwa hore o tsebe mefuta e tshwenyanag haholo, e leng se tla thusa ho etsa qeto e nepahetseng mabapi le kgetho ya sebolayalehola se tla kgona ho a hlola. Tsebo e nepahetseng ya mefuta ya mahola ke motheho wa taolo e matla ya mahola. Bukana ya ho hlwaya mahola ka nepo e teng e bitswang *Common weeds in the crop and gardens in Southern Africa*, e ngotsweng ke C Botha, mme e fumanwa ho ARC-Grain Crops, Potchefstroom (018 299 6100).

Etsa bonneta hore sebolayalehola se ngodisitswe mabapi le sejothollo se ilo jalwa

Dibolayalehola tse ding (tse kang glyphosate) di bolaya dimela tsohle di sa tsotelle hore lehola ke lefe, ha tse ding tsona di kgetha hore di bolaya eng. Ka ka hoo di ngodisitsweng hore di ka sebediswa dijothollong dife tse itseng. Tse ding di ka sebediswa dijothollong tse kang poone le mabele, ha tse ding di ngodisitswe hore di ka sebediswa feela, mohlala, soneblomong. Tshebediso ya sebolayalehola sefe kapa sefe se sa ngodiswang e ka qetella ka tahleheloe kgolo ya kuno. Taolo ya mahola ka dikhemikhale moo ho tswakantsweng dijothollo tsa mefutafuta ho sa kgethwe ke phephetso, mme e hloka ho ralwa ka hloko e kgolo.

*Setshwantsho sa mahola se bontshitsweng ho A se mohatong o nepahetseng wa kgolo wa tshebediso ka mora ho mela.
Mahola a bontshitsweng ho B a mahola haholo, mme taolo ya mahola e tla ba e fokolang.*

Dibolayalehola tse fupereng ditlamorao di na le sekga

Dibolayalehola tse ding di na le ditlamorao tsa tsona. ‘Ditlamorao’ di bolela bongata ba sebolayalehola bo ntseng bo le teng boemong ba tsona ba pele/mathomo kapa bo tshwanang le ba mathomo mobung, le ha e le kgale a ile a sebediswa. Masalla ano a ka baka tshenyo e kgolo dijothollong tse tla jalwa ha morao tse sa ngodisetswang hona. Moo ho sebediswang mokgwa wa phapantsho ya dijothollo, ela hloko leibole ya ditaelo mabapi le nako ya kgafutso ya dijothollo tse tla latela. Atrazine ke mohlala wa sebolayalehola se nang le tshebetso ya masalla a nammeng haholo taolong ya mahola. Ha eba dinawa, mokopu le meroho e meng e fapantshwa le poone kapa mabele, atrazine ha e a lokela ho sebediswa.

Tokiso ta tshingwana ya peo

Tshebetso e ntle ya sebolayalehola sa pele peo e mela e hloka mobu o thumisehileng hantle, mme tshingwana e be e lekanang/batalletseng hantle.

Bohlokwa ba metsi

Dithoko tsa metsi di a fapana mabapi le dibolayalehola tsa pele le tsa ka mora ho mela ha peo.

- Hore o kgone ho fihlella mahola a ntseng a hola tlasa mobu, dibolayalehola tsa pele peo e mela di hloka metsi. Hang ha e sebediswa, 10 mm ho isa ho 20 mm ya metsi (pula kapa nosetso) e a hlokahala nakong ya matsatsi a mane a tshebediso ya sebolayalehola e le ho potlakisa sebolayalehola le ho tiisa hore se sebetsa hantle. Pula e ngata ho feta tekano e tla etsa hore se hoholwe mobung, mme hamorao taolo ya mahola e be e fokolang.
- Sebolayalehola sa ha semela se hlahile, ka lehlakoreng le leng, se hloka nako e se nang pula hang ha se sebedisitswe. Pula e nang nakong ya hora tse 6 ho isa ho tse 8 e tla hlatswa sebolayalehola mahlakung, mme e tla baka taolo e sa phethahalang. Dibolayalehola, le ha ho le jwalo, di a fumaneha nakong tsa pula tse potlakileng, tse kgutshwanyane. Sheba leibole ya sehlahiswa sa hao.
- O se ke wa sebedisa dibolayalehola ha dimela tse leng tlasa kgatello ya komello kapa mongobo di se di hlahile. Mahola a jwalo ha a kgone ho nka sebolayalehola, mme hona ho tla fokotsa taolo. Keketso ya motswako e boets e tla fokotsa taolo e matla tlasa maemo a komello. Dibolayalehola tsa ka mora ho hlaha ha dimela di tlamehile ho sebediswa maholeng a holang ka matla.

Sebedisa nakong e nepahetseng

Phoso e atileng haholo e etswang ke dihwai ka dibolayalehola tsa ka mora ho mela ha dimela ke ho di sebedisa nakong eo mahola a seng a le maholo haholo. (**Setshwantsho sa 1**). Sheba leibole hore ke mohatong ofe wa ho hola ha mahola moo a ka laolwang ka matla. Ka kakaretso, mohato o nepahetseng hantle wa kgolo ke pakeng tsa 2 le 4 tsa mohato wa lehlaku la lehola. Taolo ya pele semela se hlaha, le ha ho le jwalo, e dula e le yona e matla haholwanyane ho feta ya ha semela se se se hlahile.

Sebedisa motswako o nepahetseng

Tshebediso ya dibolayalehola e tlamehile ho etswa ka mokgwa oo mahola a laolwang hantle ka matla ntle le ho lematsa sejothollo. Ho lemala ha se-mela ho ka etsahala ha eba ho sebediswa motswako o phahameng kapa o

matla/bohale haholo. Sheba leibole mabapi le motswako o nepahetseng. Mabapi le dibolayalehola tsa pele semela se hlaha, bongata ba letsopa mobung bo bohlokwa haholo motswakong o lokelang ho sebediswa.

Bohlokwa ba motjheso

Ntle le sekga phofoding ya sebolayalehola, motjheso le wona o ka nna wa ba le tshwaetso tabeng ya ho potlaka ha sebolayalehola ho monngwa ke semela le ho tsamaiswa ka hara sona. Ka kakaretso, dithempHEREITjhara tse phahameng di ntle haholo tabeng ya ho monngwa kapele le ho tsamaiswa ke semela ho feta dithempHEREITjhara tse tlase – ha feela maemo a kgatello a bakang mahola a kgathetseng ha a yo. Ho monngwa ho hotle ha dibolayalehola tsa ha semela se hlahile ho etsahala maemong a futhu-metseng, a leswe, empa tlasa a komello e leswe le tlase haholo, mme themphereitjhara e phahame haholo.

Metswako ya tanka

Mahola ao hangata a leng thata ho laolwa a ka laolwa ka tshebediso ya metswako ya tanka, mohlala, moo dibolayalehola tse pedi kapa ho feta di tshe-lwang tankeng e le nngwe le ho sebediswa ka bobedi ka nako e le nngwe. Ditaelo tse ngotsweng leiboleng di tlamehile ho latelwa ka hloko tabeng ena ho tiisa hore sehlahiswa se ekeditsweng motswakong wa tanka kaofela di a dumellana, le hore di ngodisitswe e le tse ka sebediswang jwalo.

Dipotlakisi

Dipotlakisi ke tsona tse ntlatfatsang tshebetso ya tjhefo e bolayang mahola. Di thusa ho keneng, ho monngweng le ho hasanngweng ha dibolayalehola, mme di tshwanetse ho sebediswa boholong ba ditjhefo tse ngata tsa mahola tsa ha semela se se se hlahile. Sebedisa feela sepotlakisi se kgothaleditsweng ho ya ka taelo ya leibole, hobane ha se tsohle tse etsang mosebetsi o tshwanang. pH ya metsi a tanka e tshwanetse ho hlahlojwa, mme moo ho hlokahalang, sethusi le/kapa ammonium sulphate e tshwanetse ho tshelwa ho potlakisa tshebetso ya dibolayalehola tsa ha semela se se se hlahile.

Tshebetso tse tla latela hamorao

Mabapi le taolo e matla ya lehola nakong ya sehlha, bonyane tshebediso tse pedi tsa sebolayalehola di a kgothaletswa. Le ha ho le jwalo, qoba ho sebedisa dibolayalehola tsa sehlapha se le seng sa dikhemikhale ho feta hanngwe ka sehlha masimong a le mang. Hona ho ka kgannela tshitisong ya sebolayalehola maholeng a ka bang le sekgha se sebe taolong ya ona.

Ho methwa ka rulara ha disebediswa tsa ho bolaya mahola

Ke tlameho hore ho sa tsotellehe hore ho sebediswa mokgwa ofe wa sebolayalehola, hore ho sebediswa mokgwa wa ho metha o jwalo ka wa rulara. Etsa bonnate hore melongwana efafatsang ya sesebediswa e hlwekile, ha e a thibana, ka ha hona ho ka kgannela ho fafatseng ho fosahetseng ha sebolayalehola.

Ha re dihela dikgala, taba ya bohlokwa ke ho apara diaparo tse tshireletsang nakong ya tshebediso ya dibolayalehola, tse ka kenyelletsang hempe ya matsoho a malelele le borikgwe bo bolelele, le ho rwala dithibelametsi matsohong, dieta tse tshireletsang ka thata, le tshireletso e matla ya mahlong hammoho le sesebediswa sa ho hemma. Qetellong, ntwa o tla e hlola!

TSE LEBELLETSWENG NAWENG TSA SOYA sehleng sa 2020/2021

DITHEKO TSA NAWA TSA SOYA LEFATSHENG LOHLE DI NNILE TSA PHAHAMA KA BAKA LA HO SE TSHEPAHALE MABAPI LE MAEMO A LEHODIMO, MMARAKA WA AMERIKA WA NAWA TSA SOYA O ILE WA PHAHAMA KA HO KA ETSANG 9% HO TLOHA QETELLONG YA LOETSE HO FIHLELA KA MPHALANE 2020. MATHATA A TLHABISO A SHEBANE LE AMERIKA E BORWA HA E LE MONA MAEMO A LEHODIMO A LE TLASA A LEBELLETSWENG, E LENG HO DIEHISANG HO JALA DIBAKENG TSE DING.

Le hoja maemo a lehodimo a ntlatfetse dikarolong tse ding tsa Brazil, mohato wa ho jala o tla ba moraonyana ho feta wa tlwaelo. Mohlomong ba tla tshwanela ho romellwa thepa e kenang e tswa ka ntle ho tlatselsetsa tlhokong ya ka hara naha. Tlhoko ya China ya nawa tsa soya e ntse e phahame lemong sa 2020/2021 ka ha China e sebetsana le ho hodisa hloho tsa dikolobe ka ha lefu la dikolobe tsa Afrika le ripitle ho ka etsang 40% ya mehlape lemong sa 2019. Tsepamiso ya maikutlo e tla ba mmarakeng wa Borwa wa Amerika ho fihlela mathwasong a 2021. Ho phahama ha ditheko matjhabeng ho bile le sekgaahlha mmarakeng wa Afrika Borwa moo ditheko di ntseng di phahama le hoja tlhoko yona e ntse e le ntle.

DITSHEKAMELO TSA MMARAKA WA SELEHAE

Ho ya ka dipalopalo tsa moraorao tsa SAGIS (Tshebeletso ya Afrika Borwa ya Ditaba tsa Dijothollo) tlhahiso ya mohlahisi mabapi le nawa tsa soya ho tloha ka la 1 Loetse e bile ditone tse 1 202 982, e leng ho ka etsang 97% ya ditekanyetso tsa Komiti ya Ditekanyetso tsa Dijothollo (**Theibole ya 1**). Tjhebelopele ya sehleng se setjha mabapi le moraloo wa tlhahiso e shebahala e le ntle.

Komiti ya Ditekanyetso tsa Dijothollo e tlalehile hore sepheo sa ho jala lemong sa 2020 se tla eketsa mohlomong ka dihekthara tse 80 800 ho isa ho tse 785 800, e leng keketseho ya 11,46% papisong le tse 705 000 tsa lemo se fetileng. Tjhebelopele ya mehato e kwalang ya thepa qetellong ya sehleng (28 Hlkola 2021) e lekanyetswa ditoneng tse 121 105, e leng ho emetseng thepa e leng teng nakong ya kgwedi, moo palohare ya ho prosessa e tla ba ditone tse 115 417 ka kgwedi, mme hona ho boima ha re ela hloko hore re hlaka thepa bonyane nakong ya kgwedi le halofo mabapi le

1 Phepelo le tlhoko ya selehae ya nawa tsa soya.

	2019/2020	2020/2021*
Tlhahiso (CEC)	1 170 345	1 261 250
Thepa e simollang (1 Tlhakubele)	502 241	138 455
E kenang	9 098	150 000
E setseng	0	2 600
Kaofela e kenang	1 646 518	1 519 305
Tlhoko kaofela	1 508 063	1 398 200
Thepa e qetellang	138 455	121 105

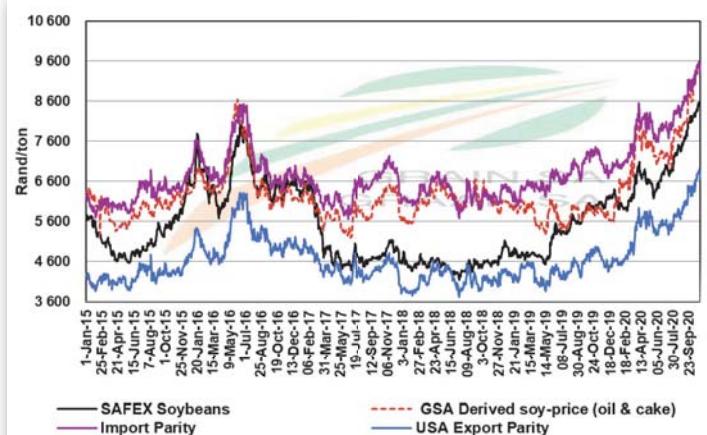
Mohlodi: Grain SA, NAMC
Pokello ya dintlha ho tloha ka Mphalane 2020

Ikageng Maluleke, Setsebi ho tsa tlhahiso temong, Grain SA. Romella emeile ho Ikageng@grainsa.co.za

1

Ditheko tsa nawa tsa soya tse isitsweng Randfontein.

Mohlodi: Grain SA, 2020

phepelo ya sehleng se setjha sa mmarakaka wa selehae hore e kene kapa ho ka hlophiswa taba ya thepa e kenang e tswa ka ntle.

Tlhoko ya selehae ya mmarakaka wa nawa tsa soya e ntse e eme hantle. Ho ya ka dipalopalo tsa moraorao tsa SAGIS, nako ya selemo ho fihlela jwale, e leng ya ho sebetsana ka metjhine le nawa tsa soya ke ditone tse 882 506, e leng 2,6% ho feta sehleng sa selemo se fetileng kajeno. Hona ho bile haholoholo ka baka la ho sebetsana ka metjhine le oli le oilcake e leng pejana ho ya lemo se fetileng ka 7%.

Dikgweding tse mmalwa tse fetileng, ditheko tsa nawa tsa soya tsa selehae di ile tsa tswela pele ho eketseha ka baka la tshehetso e tileng ka keketso ya ditheko tsa matjhaba, ho wa ha ranta le tlhoko e matla ya selehae. (**Setshwantsho sa 1**). Ha esale nakong ya Mmesa/Motshehanong, ditheko tsa selehae di ile tsa ba haufi le tsa mehato ya tekatekano mabapi le tse kenang ka hara naha, mme tsa latela tsa ditheko tsa matjhaba ka ho sututswa ke tlhoko e phahameng ya nawa tsa soya tsa Dinaha tse Kopaneng ha mmoho le ho se be le bonneta mabapi le maemo a lehodimo Amerika e Borwa.

Hape, tlhoko ya selehae ya ho sila e eketsehile. Ditheko tsa nako e tleng tsa Tshitwe di ile tsa eketseha ka 22,7% ho tloha ka Phuptjane 2020, ha tsa Phupu 2021 di hweba ka ho ka etsang R7 200, e leng nakong ya ho ngolwa ha taba tsena. Ditheko di ka nna tsa ema di tsitsitse mehatong ya jwale ya nako e kgutshwane. Boholo ba ho jala ke hona bo tla etswa; ka hoo, ho sa ntse ho le teng boholo ba dikotsi tse amanang le tlhahiso, e leng bo ka amang ditheko. ■

Kgothaletso ya semela se senyane nakong ya ho hlaho

EKA NNA YABA SEHWAI SE ENTSE SOHLE KA NEPO HO TLOHA NAKONG YA TSHINGWANA YA PEO HO FIHLA BOTEBOG BA HO JALA LE PALONG YA DIMELA, EMPA HO HLOKOLOSI HAHOLO HO HOPOLA KA MELA HORE DIMELA TSENA TSE NYANE DI IKGETHILE KA HO FOKOLA HAHOLO NAKONG YA HO MELA HA TSONA.

Ho hlaho ha semela ke e nngwe ya dintlha tsa bohlokwa ka ho fetisisa mabapi le bongata bo bottle ba dimela hore kuno e phahameng e fihlellwe. Se bakang ho mela ho fokolang ke ho omella ka hodimo.

PHEPEHETSO

Bokahodimo ba mobu moo peo ya soneblomo e jalwang teng, hangata bo ka etsa lekgapetla le thata la mobu le ka bakang ho mela ho sa lekaneng hammoho le dikgeo tse se nang letho masimong. Ka ha ka tlwaelo soneblomo e jalwa mahareng a lehlabula, re ba le motjheso le komello e tsamayang le pula ya mahadima. Metsi a hoholwa mobung moo a tshwarwang le ho monngwa ke mobu.

Ha pula tse matla di na, mme di latelwa ke matsatsi a mangata a motjheso o phahameng, hona ho tshwana le onto e tjhesang mobu, ebe e etsa lekgapetla le thata karolong e ka hodimo ya mobu. Re a tseba hore soneblomo ke semela se holang ka matla empa dimela tse nyane, tse sa ntseng di fokola di sitwa ho phunyeletsa ha bonolo lekgapetleng le thata la mobu. Qetellong ho mela ha dimela ho tla diehiswa kapa ho be teng dikgeo tse se nang letho le dimela tse holang di sa lekane.

TSEBA MOBU WA HAO

Mebu e fapaneng e itshwara ka mekgwa e fapaneng. E meng e teteana ha bonolo. E meng e kang ya letsopa ha e foforehe ha bonolo jwalo ka mebu ya lehlabathe kapa ya lehlabathe le letsopa kapa ya selokwe se letsopa. Ntlaa e nngwe e nang le tshwaetso tabeng ya lekgapetla le thata la mobu ke bongata ba tse bolang mobung. Ha tse bolang di le teng kapa di le ngata, hona ho fokotsa lekgapetla le thata mobung – e leng monyetla ho dihwai tse sebedisang mokgwa wa temo wa *no-till* (ho se phethole mobu).

Mohlala wa masimo a ka angwang haholo ke lekgapetla le thata ka hodima mobu ke masimo a ileng a sebetswa makgetlo a mabedi kapa a mararo ho etsa tokisetso ya tshingwana ya peo, ebile o na le ho foforeha haholo.

Yare ha ke botsa sehwai sa North West se nnileng sa jala soneblomo dilemong tse fetileng tse 20 mebung e lehlabathe, mme se sa ka sa ba le bothata ba lekgapetla le thata la mobu, karabo ya sona e bile e matla e reng: 'Lefokolodi, lefokolodi, lefokolodi!' (Sesebediswa sa maoto a sekete).

Lentswe lena 'lefokolodi' le sebediswa haholo Afrika Borwa ena kaofela empa hantlentle ke sesebediswa se phetholang mobu ka mahare/kgarafu tse dikolohang. Ho bohlokwa hore tshebetso ena e etswe nakong e nepahetseng ka ha dimela tse nyane, tse hlhang, tsa

Jenny Mathews, Mophehisi ho tsa Pula Invula. Romella emeile ho jennymathews@grainsa.co.za

soneblomo, di sa ntse di fokola haholo, mme di ka nna tsa robeha ha eba 'lefokolodi' le sebediswa nakong ya kgolo ya tsona.

NAKO KE TSOHLE

Jwalo ka ha ho etsahala mesebetsing ya polasi, nako le yona ke tsohle! Sehwai sa soneblomo mesebetsing e mengata ya temo, se na le nako e nyane ya ho sebetsa masimong ka ekge ya rotary ka baka la kotsi e ka bakwang dimeleng tse fokolang, tse ntseng di hola.

Sehwai sa soneblomo se tshwanetse ho haraka masimo letsatsing la boraro ho isa ho la bone ka mora ho jala. Soneblomo e tla be e eso hlahe, mme hona ho tla tiisa hore bokahodimo ba mobu bo dula bo lokolohile. Molemo ke hore mohato ona o tla senya mahola a melang haufi le bokahodimo ba mobu ho na le moo peo ya soneblomo e leng teng.

Mohato wa bobedi o batla o le boimanyana. Ha eba pula e le siyo hape, bonyane bo ka bang teng masimong bo lokela ho lekana hore peo e mele, empa ha pula e sa ne hape pele peo e mela hantle masimong, sehwai jwale se tla tshwanelia ho nka mohato o mong hape ho etsa bonete hore dimela kaofela tse hlhang mobung di hlaho hantle.

Kotsi e teng mabapi le tshebetso ya bobedi hobane dimela tse ding di tla be di hlhang, ha tse ding tsona di eso hlahe, mme ho teng lekgapetla la mobu le lokelang ho pshatlwa!

Le hoja mohoma o phetholang mobu ka mahare/kgarafu tse dikolohang di sebetsa ka matla le ka potlako, tshebetso e ntle mohatong ona ke ho kganna terekere butlenyana hore dimela tse nyane di se ke tsa ntshetswa ka ntle kapa tsa roba tse seng di hlhang.

Mohato o mong wa keletso ke ho etsa tshebetso e nngwe hape ya mohoma o phetholang mobu ka mahare/kgarafu tse dikolohang di sebetsa ka matla nakong ya thapama ha letsatsi le futhumetse hantle, e leng ha bokahodimo ba mobu bo omme hantle. Ke moo dimela tsa soneblomo di tla be di tenyetseha ha bonolo le ho putlama, e leng ho tla fokotsa ho lemala ha dijothollo. Ho lemala ho tla ba teng empa ho tla fokotsa ke ho beha leihlo hantle tshebetso ena yohle. Hantlentle, dihwai tse ding di qoba tahleheloo ena ka ho eketsa palo ya dimela. Ka kakaretso re ka re tahleheloo e ka 5% feela.

Sehwai ha se a tshwanetse ho romela mokganni masimong ho ya tswela pele ka mosebetsi – mona ke moo sehwai ka bosona se tlamehleng ho shebisisa ka bosona ha tshebetso ena e etswa. Mosotho wa kgale o re, *tsema le ema ka monga lona!* ■

Mmaraka wa poone o sebetsa jwang?

TABA TSENA KE TSA PELE LETHATHAMONG LA TSE NNE TSE LEKANG HO FUPUTSA DINTLHA TSA MOTHEHO TSE NANG LE TSHWAETSO MMARAKENG. TABA YA PELE EO RE E TSHOHLANG KE MOKGWA WA POPEHO YA THEKO YA SAFEX MABAPI LE POONE.

SAFEX

Mmaraka wa Afrika Borwa o qadile ho sebetsa e le mmaparaka o lokoloheng ka 1996, ha Molao wa Mmaraka wa Dihlahiswa tsa Temo o ne o tiiswa, mme mmaparaka o fuwa bolokolohi. Hona ho bolela hore bohole ba amehang, dihwai, bahwebi, le basebedisi ba dihlahiswa, jwale bohole ba beha ditheko tsa bona taolong ya phepelo le tlhoko. Ka tlwaelo, bohole ba nang le seabo mona ba sebedisa Lefapha la Mebaraka ya Temo ya Ditheko tsa phapanyetsano tsa ka moso tsa Afrika Borwa e leng tekanye-tso ya ditheko nakong ya kgwebisano ya letsatsi le letsatsi ya poone (Safex). Theko ya nakong ya thekisetsano e bolela theko ya Safex e lefwang bakeng sa sehlahiswa Randfontein, mme ho eso kene ditjheho tsa tsamaiso ho fumana hore theko e ema hokae nakong ya thekisetsano disiung tsohle tse ngodisitsweng.

Mabapi le ho thehwa ha Safex, kgwebisano ka tse hlahiswang (tsa nako e tlang le dikgetho) e bile ntlha e kenang tshebetsong mabapi le poone e tshweu, e tshehla le dijothollo tse ding. Ditheko tsa nako e tlang le dikgetho ke tse hlahiswang ho ya ka phapanyetsano ya mmaparaka ka mokgwa wa 'nna nka reka ho itseng ka tjhelete e itseng' mme hona ho bontsha maikutlo a bareki mabapi le mofuta wa thepa e itseng nakong tse fapaneng (mohlala, ha ho buuwa ka theko ya ho itseng nakong ya Phuptjane kapa ya Tshitwe).

Tsena dfi sebediswa ho tshireletsa kgahlanong le kotsi thekisong kapa thekong. Tshebediso e ntle ya Safex e dumella bareki ho laola dikotsi kgahlanong le ditheko, e leng ho ka ntla fatsong boemo ba bona mabapi le ditjhelete. Mebaraka ya nako e tlang e fana ka sethala moo bareki le barekisi ba kgonang ho konna le ho hwebisana ka bolokolohi le ka mokgwa o bonalentsang. Ka baka lena, hona ke mohato wa ho netefatsa theko e nepahetseng ya se rekiswang. Ka baka lena, boikarabelo ke ba sehwai hore se ikemiseditse ho ipeha kotsing ho le hokae.

DITHEKO TSA KA MOSO

Bareki bohole le barekisi bohole ba dikonteraka tsa nako e tlang mona ho Safex ba kenya letsoho taolong ya ditheko. Ditheko tseo re di bonang mmaparakeng wa nako e tlang di emela kgatello ya phepelo le tlhoko, e leng tse laolang ditheko. Palo e kgolo ya thepa e fapanysanwang e bontsha tiisetso ya hore motho kapa batho ba ke ke ba tshwenyana le ditheko. Ka baka lena, theko e laolwa ke tshebetso ya boemedi ba diketekete tsa bareki le barekisi, mmoho le bahlahisi, ba fetolang dihlahiswa, ba tshwarahanang le tsona, ba rekisang thepa ho ya ka ntle, ba amohelang thepa e kenang, hammoho le ba behileng leihlo. Theko ya mmaparaka e tla phahama, e theohe, kapa e eme e tsitsitse, e le jwalo ka baka la ho ema mmoho ha ba amehang, e leng ba rekang kapa ba rekisang.

Ikageng Maluleke, Setsebi ho tsa tlhahiso temong, Grain SA. Romella emeile ho ikageng@grainsa.co.za

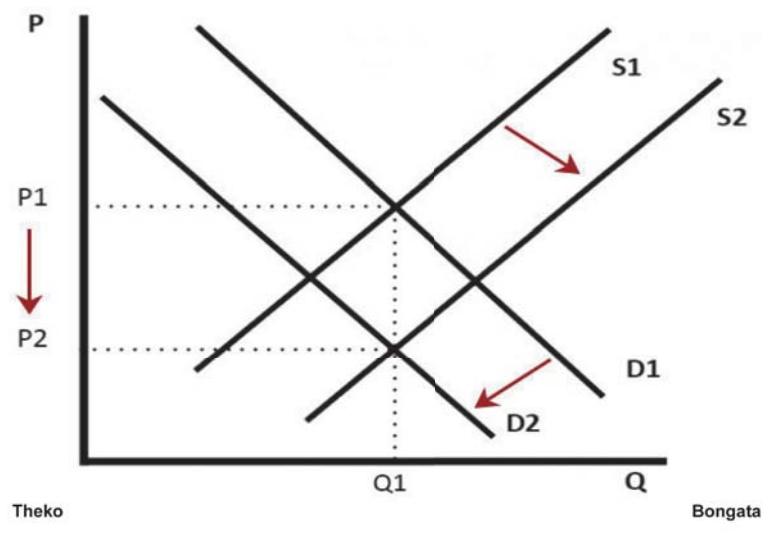
Ditheko tsa ka moso di bontsha ditheko tseo bareki le barekisi ba ikemisedtseng ho di lefa kapa ho di amohela mabapi le thepa nakong e tlang. Ditheko tsena hantlentle di bontsha maikutlo a mmaparaka ka kakaretso. Mohlala, theko ya poone e ka laolwa ke tsena tse latelang:

- Maikutlo a sehwai ho la North West se lebelletseng sejothollo se senyane ka baka la maemo a komello.
- Maikutlo a sehwai ho la Mpumalanga se lebelletseng sejothollo se setle.
- Mohlahisi wa dijo tsa diphoofolo ya lebelletseng tlhoko ya poone hore e phahame ka baka la katoloso ya mohlape ka mora dipula tse ntle.
- Hammoho le maikutlo a sehwai sa dijothollo se lebelletseng tjhai e ntle ho la Amerika hammoho le ranta e matlfatseng kgahlanong le dollara se ka baka phokotseho thekong ya Safex

Ditheko tsa ka moso, ka hoo, ke tjhebelopele kapa bolepi ba ka moo theko ya kontane ya sehlahiswa e tla ba ka teng kgwedding e itseng, e tlang, ho ya ka lesedi le seng le le teng hajwale. E leng ho bolelang hore tse amang phepelo le tlhoko (selehaeng, lebatoweng, matjhabeng), maemo a lehodimo, tse ratwang ke bareki hammoho le diphetoho mae-mong a bophelong, leanong la mmuso, ho hloka botsitso dipolotiking, ditumellano kgwebisanong, le theknolojing, kaofela di ama ditheko tsa dihlahiswa ka moso. Nakong e telele, ditshekamelo tsa ditheko hangata ke setshwantsho sa tse hlokwang, mme sekgaahlha sa phapanyetsano le maikutlo di na le tshwaetso mmaparakeng letsatsi le letsatsi. ■

1

Tsekamelo ya Phepelo le Tlhoko.

Bongata

Tharahano ya sephunyakutu sa Afrika Borwa

POONE AFRIKA BORWA E HLASELWA KE MEFUTA E MENGATA YA DIRURUBELE LE DIMMOTO. MONA AFRIKA BORWA, RE NA LE DIPHUNYAKUTU TSA MEFUTA E MERARO TSE SENYANG IKONOMI, HAMMOHO LE TSE HLASELANG POONE, E LENG SEPHUNYAKUTU SA AFRIKA (*BUSSEOLAFUSCA*), SEPHUNYAKUTU SA CHILO (*CHILOPARTELLUS*) LE SEPHUNYAKUTU SE PINKI (*SESAMIACALAMISTIS*). MEFUTA ENA E MERARO E BAKA TSHENYO E KGOLO POONENG, MME TAHELEHELO YA DIJOTHOLLO E FAPANA HO YA KA NAKO LE BOEMO BA TLHASELO YA SEPHUNYAKUTU.

SEBOKO SA AFRIKA SE PHUNYANG KUTU YA POONE

Seboko sa Afrika se phunyang kutu (*Setshwantsho sa 1*) se na le tlhaselo tse tharo tse hlakileng nakong ya sehla ka seng (*Setshwantshong sa 1*). Dimela di hlaselwa ke leloko la pele kapa la bobedi la seboko sena se phunyang kutu ho ya ka nako ya ho jalwa ha poone. Diphunyakutu tse tshehadi di behela mahe ka mora mahlaku a dimela. Dipopane tse sa tswa qhotswa di bosootho bo fifetseng ka mmala, mme di a kganya ha di ntse di hola.

Ka mora ho qhotswa, dipopane di fofela mahlakung a hodimo moo di qalellang ho ja le ho dula nako e tele-pele di phunya le ho kena ka hara kutu. Dipopane tse kgolwanyane di ja mahlaku a potapotileng kutu, e leng moo ho bonahalang mela ya masoba ha mahlaku a holela ka ntle. Tshenyo ya sephunyakutu sena e iponahatsa ka mela ya masoba a bonahalang mahlakung (*Setshwantsho sa 2*). Ha sephunyakutu se senya ntlha ya kgolo ya semela, se kgannela matshwaong a ‘pelo e shweleng’. Nako ya mohato wa popane ke e ka etsang dibeke tse tsheletseng, mme ka mora mona dipopane di fetoha dipupa, mme tse sa fihlelang boemo bona ke tseo ka mora mariha di tla fumanwa masalleng a thotobolo, e leng mohlodi wa tlhaselo sehengleng se hlahlamang.

SEPHUNYAKUTU SA CHILO

Sephunyakutu sa Chilo (*Setshwantsho sa 3*) se na le nako e kgutshwane ya ho phela papisong le sa Afrika, e leng ho kgannelang keketsehong e kgolo ya meloko le keketseho e tswelang pele ya palo ya dipopane. Diphunyakutu tsena di ka fihlela meloko e mehlano ka sehla se le seng. Dimmoto di behela mahe a mangata bokahodimong le botlaseng ba mahlaku, mme mahe a bonahala e le matheba a masehla hodima mahlaku.

Dipopane di bosweu bo bosehla ka mmala, hammoho le matheba a fifetseng, e leng lebaka le leng la ho di bitsa diphunyakutu tse mathebatheba. Dipopane di a falla, mme di ja nako ya matsatsi a 10 ho isa ho a 14 pele di kena kutung. Tshenyo e bang teng e tshwana le ya Sephunyakutu sa Afrika. Ha sehla sa mariha se atamela, dipopane

Elinne Strydom, ARC-Grain Crops, Potchefstroom le Pietman Botha, Mophehisi ho Pula Imvula. Romella emeile ho StrydomE@arc.agric.za kapa pietmanbotha@gmail.com

pane di a kgutsa, ha di etse letho nakong ya mariha kapa di ituletse ka mora mahlaku.

SEPHUNYAKUTU SE PINKI

Sephunyakutu se pinki (*Setshwantsho sa 4*) se ba teng haholo-holo mabatoweng a pela lewatle empa ha e le ka hara naha teng, tlhaselo e ba e matla haholo. Dimmoto tsa mofuta ona di behela mahe ka mora mahlaku a dimela tsa poone, mme dipopane tse hlhang mona di kenella kutung, ha tse ding tse behelang lehlakung di kenella ditsejaneng tsa poone (*Setshwantsho sa 5*). Mokgwa ona o fapanie le wa mefuta e meng ya diphunyakutu tseo dipopane tsa tsona di yang hlotshwaneng sa mahlaku, mme di sa keneng kutung ka ho otloloha.

*Seboko sa Afrika se phunyang kutu ya poone (*Busseolafusca*).*

1

2

Tshenyo ya ‘masobana a maholo’ le ‘a manyane’ e bakwang ke diboko tse phunyang kutu.

PULA IMVULA

Bahlophisi

GRAIN SA: PRETORIA

PO Box 74087

Lynnwood Ridge

0040

■ 08600 47246

■ www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel

■ 084 264 1422 ■ Ofisi: 012 943 8285

■ liana@grainsa.co.za

MOSEBETSIMMOHO KGATISONG

INFOWORKS

Johan Smit ■ Ingrid Bailey ■ Marisa Fourie

■ 018 468 2716 ■ johan@infoworks.biz

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSOPELE

Johan Kriel

Foreisetata (Ladybrand)

■ 079 497 4294 ■ johank@grainsa.co.za

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)

■ 084 604 0549 ■ jerry@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8289 ■ Smangaliso Zimbili

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)

■ 082 354 5749 ■ jurie@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8218

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)

■ 082 650 9315 ■ graeme@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8287 ■ Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Eastern Cape (Kokstad)

■ 083 730 9408 ■ luke@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8280 ■ Luthando Diko

Liana Stroebel

Western Cape (Paarl)

■ 084 264 1422 ■ liana@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8285 ■ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)

■ 082 877 6749 ■ dutoit@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8290 ■ Lebo Mogatlanyane

Cwayita Mpotyi

Mthatha

■ 078 187 2752 ■ umthatha@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8277

PULA/IMVULA E FUMANEHA

KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho, English, Setswana, Sezulu le Seqhotsa.

Articles written by independent writers are the views of the writers and not that of Grain SA.

Tharahano ya sephunyakutu...

4

Sephunyakutu se pinki
(*Sesamiacalamistis*).

3

Sephunyakutu sa Chilo
(*Chilo partellus*).

5

Papane ya sephunyakutu se pinki e behela ka mora mahlaku a semela sa poone, mme e kenella kutung.

Matshwao a 'Pelo e shweleng' ka baka lena ke matshwao a tshenyo e bonahlang hobane dipopane di kena kutung ka kotloloho di sa senye mahlaku. Meloko ya tsona e tswela pele hoo leloko ka leng le sitwang ho fediswa. Dipopane di tswela pele nakong yohle ya selemo di sa be boemong ba kgutso, le ha e le mariha.

TAOLO

Poone ya mofuta wa Bt e tlisitswe Afrika Borwa ka sepheo sa ho laola kaofela mefuta ena e meraro ya sephunyakutu. Mofuta wa sephunyakutu sa Chilo le wa sephunyakutu se pinki e laolwa ka katileho ka lefutsu kapa digene tsa Bt e rekiswang mona Afrika Borwa. Seboko sena sa Afrika se phunyang kutu ya poone, ka lehlakoreng le leng se laolwa ka katileho ka gene (e entelwang) ya moraorao tjena ya Bt e fumanehang, empa e bontshitse kganano kgahlanong le gene ya pele ya Bt e hlahisitsweng mona Afrika Borwa. Ka baka lena, taba ya bohlokwa ke ho sebedisa leqheka/moriana o matla ka sepheo sa ho thibela mathata kapa kganano e ka bang teng.

1 Mmoto wa sehla wa seboko sa Afrika se phunyang kutu se tshwarwa ka kganya ya mabone (Ho ya ka pokello ya Van Rensburg le ba bang., 1985).

